

Kutadgu Bilig’de Geçen Yaŋsağuçı Kelimesi Üzerine

On the Lexeme Yaŋsağuçı in Qutadgu Bilig

Orçun ÜNAL*

ÖZET

Bu çalışmada, Kutadgu Bilig’in 5799. beyitinde geçen ve bir hapax legomenon olan yaŋsağuçı kelimesi Klasik Moğolca yangsagh ve Mançuca nanggiša- kelimelerinin yardımıyla açıklanarak kelimenin etimolojisi yapılacaktır. Yaŋsağuçı kelimesinin *yaŋsa- fiil gövdesinden, *yaŋsa-filinin ise –Us eki ile *yaŋ- fiil kökünden türetilmiş olan yaŋus sıfatından geldiği ve söz konusu kelimenin “dalkavuk” anlamını taşıdığı gösterilecektir. Sonuç olarak, beyit yeniden anlamlandırılacak ve yorumlanacaktır.

ANAHTAR KELİMELE

Kutadgu Bilig, yaŋsağuçı, Klasik Moğolca, Mançuca, Proto-Türkçe

ABSTRACT

This article discusses a hapax legomenon which occurs in the 5799th couplet of Qutadgu Bilig. The lexeme will be etymologized anew by means of Written Mongolian yangsagh and Manchu nanggiša-. Yaŋsağuçı is derived from the verbal stem *yaŋsa- which itself is derived from the adjective yaŋus. Yaŋus which comes from *yaŋ- is only once attested in the Yenisei Inscriptions. It will also be shown that the word yangsagh actually means “flatterer”. In the conclusion, a new translation and interpretation of the couplet will be given.

KEY WORDS

Qutadgu Bilig, yaŋsağuçı, Written Mongolian, Manchu, Proto-Turkic

* Okutman, Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

1. Giriş

Makalemizin konusu olan Kutadgu Bilig'in 5799. beyiti aşağıdaki gibidir: “Ağı keğti ħarir özüng örtti öz¹, Sini yangsağuçı² körüp ħamdı köz”. (Arat 2006:962)

Herat nüshasında *yangsağuçı* yerine *täpsägüçi*³ yazılmış ve satır altında Farsça *ħased künende* şeklinde anlamlandırılmıştır. Arat, beyiti aşağıdaki şekilde tercüme etmiştir: “Sırmalar giydin, vücudunu ipeklerle örttün; Kiskanınların gözleri sana bakıp kamaştı”. (Arat 2006:963)

Arat'ın diğer bir çevirisi ise şöyledir: “Sen sırma giydin ve vücudunu ipekler ile örttün; ħased edenlerin gözleri sana bakıp, kamaştı”. (Arat 1974:415)

Kutadgu Bilig'in İngilizce çevirisini yayımlayan Dankoff aynı beyiti şöyle çevirmiştir: “You have covered yourself with brocades, furs, and fine linens, such that the eye of the envier is dazzled”. (Dankoff 1983)

Dankoff, Arat'ın esas aldığı *ħarir* kelimesi yerine Fergana nüshasındaki *ħaz bez'i* (khaz baz) kabul etmiştir. (Dankoff 1983:263b) Bunun dışında, bu beyitin okunuşunda veya çevirisinde ayrıldıkları başka nokta yoktur.

Yukarıda görüldüğü üzere, Arat ve Dankoff bir *hapax legomenon*⁴ olan *yangsağuçı* kelimesini bir nüshadaki *täpsägüçi* kelimesinin ve Farsça satırlı notun yardımıyla aynı anlama gelen “kiskanınlar” ve “envier” olarak çevirmişlerdir.

Bu tercümelerde dikkati çeken bir yanlış, *köz kam-* ifadesinin *kama-* “kamaşmak” fiili ile karıştırılarak “gözleri kamaştı” ve “the eye [...] is dazzled” şeklinde tercüme edilmesidir. Clauson (1972:625b, 953a), *ħamdı köz* ifadesini “lowered his eyes”, yani “gözlerini indirdi” şeklinde tercüme etmiştir. Biz de bu yoruma katılıyoruz.

Ancak İH'de dikkatimizi çeken *kamadı ucunu* “ucunu kamadı, yumdu, yığdı, kapadı” (İzbudak 1989:27) ifadesi, burada tercih edilmesi gereken çevirinin

¹ İkinci öz kelimesinin burada ne işe yaradığını bilemiyoruz. Bizce, Arat'ın öz olarak okuduğu kelime *uz* da olabilir.

² Kelime, Mısır Nüshası'nda <YNKSĞCY> ve Fergana Nüshası'nda <YNKS'ĞCY> olarak yazılmıştır.

³ KB 5799 *täpsä-güçi*, KB 4255'te “kiskanın” anlamıyla aynen geçer. Kökü ise, DLT'te *täpsä- ~ täpzä-* “kiskanmak, haset etmek” ve KB'de *täpsä-* olarak geçen fiildir.

⁴ Hapax legomenon, “bir metinde yalnızca bir kere geçen kelime” anlamına gelmektedir.

“gözlerini kapadı, yumdu” olabileceğini düşündürmektedir. İH’de geçen *kama-* fiilinin esas şekli *kam-* olup *kama-* “kamaşmak” fiiliyle kontaminasyon sonucu *kama-* olmuş olabilir.

Makalenin devamında Arat tarafından “kıskanan” olarak yorumlanan *yaṅsaḡuçı* kelimesinin gerçek anlamı Moğolca, Mançuca ve Türkçe örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır.

2. *Yaṅsaḡuçı* Kelimesi Üzerine

Clauson (1972:952b), bu makalenin konusu olan *yaṅsaḡuçı* kelimesini farazi **taṅ+sa-* fiilinden getirdiği ve “envious” olarak anlamlandırdığı *tangsaḡuçı* için bir yazım yanlışlığı saymıştır. Tezcan (1981:70) KB’in indeksini gözden geçirip bazı düzeltme önerilerinde bulunduğu makalesinde, “Clauson 952’de *tangsaḡuçı* olarak düzeltilmesi öneriliyor, bunu uygun bulmuyorum” diye yazmış, fakat *yaṅsaḡuçı* ile başka bir yorum yapmamıştır. Kelime, Drevnetyurkskiy Slovar’da da geçmemektedir.

Söz konusu kelimenin farazi bir **yaṅsa-* fiili ile edici isim yapan -gUÇl ekinde oluştuğu aşikârdır.

Biz bu kelimenin Klasik Moğolca *yaṅsagh* “coquettish” (Lessing 1995:427b) yani “işveli, cilveli, oynak, şuh” ile aynı kökten geldiğine ve bu kelimenin de Moğolcada Türkçeden bir alıntı olduğunu düşünüyoruz.

Moğolca *yaṅsagh* kelimesi, Türkçe *yaṅsak şekline gider. Türkçe *yaṅsa-k, *yaṅsaguçı* ile aynı kökten yani **yaṅsa-* fiilinden gelmektedir. Bu fiil kökü, Moğolcada da tanıtlanmamıştır. Türkçe *yaṅsa-k, hem yapı hem de anlam olarak DLT’de *ärsäk* ve CC’ta (*h*)*ersek* olarak geçen kelime ile büyük benzerlik göstermektedir. Erdal (1991:529, dipnot 150) bu kelimeyi *är+sä-(O)k* olarak analiz etmektedir. *Ärsä-* fiili, *är* “er, erkek” isim kökü ile +sA- ‘dezideratif’ ekinde oluşmuştur ve bu şekliyle Osmanlıcada (YTS 85a) “erkek istemek” anlamıyla geçmektedir. -(O)k ekinin geçişsiz fiillerden edici isim yapma özelliği *ärsäk* kelimesi dışında *axsa-k* “aksak”, *äsr-ök* “sarhoş”, *tanu-k* “tanık”, *tägl-ök* “kör”, *udı-k* “uykulu”, *yaṅsa-k* “geveze”, *yüg(ü)riük* “hızlı (at)” gibi örneklerde de görülmektedir. (Erdal 1991:227-55)

Türkçe *yaṅsa-k kelimesinden geldiğini varsaydığımız Moğolca *yaṅsagh* sözcüğünde Eski Türkçe /y/ fonemine karşılık Moğolca /c d n/ yerine /y/ foneminin görülmesi, bu kelimenin geç bir alıntı olduğunu gösterir.

Bu noktada bir hususu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Söz konusu Mo. *yangsagh* kelimesinin kökü Mo. *yangsi-* (~ *nangsi-*) olamaz. Bunun dört sebebi aşağıda belirtilmiştir:

1) Mo. *yangsagh* “işveli, cilveli, oynak, şuh” ile Mo. *yangsi-* (~ *nangsi-*) “boş konuşmak, gevezelik etmek” arasındaki semantik ilişki oldukça zayıftır.

2) Mo. *yangsi-* (~ *nangsi-*) fiili, ET *yaṅša-* “boş konuşmak” fiilinden gelmektedir. Bu fiil /s/ değil, /ş/'lidir.

3) Mo. *yangsi-* fiilinden Mo. -g eki ile bir isim türetildiğinde kökteki [i] sesinin [a] sesine dönüşmesi için hiçbir geçerli ses kuralı yoktur. Örnek olarak, Mo. *nangsi-* fiilinin türevi olan *nangsiya* (< *nangsiya) isminde böyle bir [i] > [a] değişimi gerçekleşmemiştir.

4) Mo. *yangsagh*, ET *yaṅšak* “geveze” kelimesinden doğrudan bir alıntı olamaz. Burada da semantik bağın zayıflığı böyle bir alıntı ihtimalini azaltmaktadır.

T **yaṅša-* fiili, ET *yaṅza-* fiiliyle de bir ve aynı değildir: T *yaṅza-* fiili, hem DLT'de hem de KB'de daima /z/ ile yazılmıştır. Ayrıca, tonlu /ŋ/ ünsüzü yanında /z/ foneminin tonsuzlaşması için hiçbir sebep yoktur.

Yukarıda yapılan açıklamalar dâhilinde **yaṅša-* fiilinin varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Aşağıda bu fiili Mançucada bulduğumuz bir fiil ile karşılaştıracacağız.

3. Çaa-Höl IV (E 16) Yazıtı'nda Geçen *Yaṅus* Kelimesi Üzerine

Çaa-Höl IV (E 16) Yazıtı'nda açık bir şekilde ŞujY olarak yazılmış olan (Vasil'ev 1983) *yaṅus* kelimesi⁵ **yaṅša-* fiilinin kökü olabilir. Kelime yazıtta “*yaṅus kızım a*” şeklinde geçer. Burada *yaṅus* kelimesi, kız kelimesini niteleyen bir sıfattır. Bu kelime kabul edildiği gibi ET *yaṅus* kelimesi için bir yazım yanlış olabileceği gibi farklı bir kelime de olabilir. Eğer kelime gerçekten **yaṅša-* fiilinin kökü ise gelişme aşağıdaki gibi olmalıdır: *yaṅus* *“işveli, cilveli” > **yaṅus+a-* > **yaṅša-* *“işveli olmak, öyle davranmak”. Benzer bir yapıma *täpiz* “kıskaç” > *täpiz+ä-* > *täpzä-* “kıskaç olmak” ve *tuṅur* “büyük” > *tuṅur+a-* > *tuṅra-* “büyümek” kelimelerinde de rastlanmaktadır. (Erdal 1991:424-6)

⁵ DTS kelimenin anlamını “odin, yedinstvennyy” olarak verir. Aynı şekilde Clauson (1972:930b) bu kelimeyi *yaṅu:s* madde başı altında “*yaṅu:s kızım:*” okur ve “*my only daughter*” olarak tercüme eder.

4. Mançuca *Nanggişa-* Fiili Üzerine

Mançucada *yaŋsa- fiilin daha arkaik bir şekli gibi görünen bir fiil vardır: *nanggişambi* "to show off one's charms, to ingratiate oneself with, to allure with one's charms" (Norman 1967:209b); *nanggişambi* "zaiskivayu, laşçus', laskayus', prislujivayus', ugajdayu, ugodniçayu, l'ubezniçayu (c jeŋşçinoyu), koketniçayu" (Zaharov 1875:208)

Tsintsius (1975-7:584a), Ma. *nanggişa-* "zaiskivat'; laskat'sya; ugojdat', ugodniçat'; l'ubezniçat' (s jeŋşçinami)" maddesinin altında, benzer anlamlı *nidarşa-* ~ *nindarşa-* "l'ubezniçat', koketniçat'" fiilleri ile *ningn'e* ve *n'angnangge*⁶ "koketka" isimlerini vermiştir.

Bunlara ek olarak, Norman'da (1967:213b) benzer anlamdaki Mançuca *ninggişa-* (~ *nindarşa-*) "to pay compliments to, to flirt" fiilleri dikkat çekmektedir.

Mançuca fiilin anlamı, "yılışmak, dalkavukluk etmek; birine sokulmak, birini pehpehliyerek gözüne girmeye çalışmak; yaranmak, memnun etmek, hoşnut etmek; yaltaklanmak, tabasbus etmek; tatlı diller dökmek; kendini beğendirmeye çalışmak, cilvelenmek, nazlanmak; kompliman yapmak"tır.

Yukarıda verilen *nanggişa-* ve *ninggişa-* fiilleri, *naŋsıa- anaşekline geri götürülebilir:

Ma. *nanggişa-* ~ *ninggişa-* < *naŋsıa- < Türkçe *naŋsıa- > *yaŋusa- > *yaŋsa- > KB *yangsağuçı*

Türkçe ile Mançuca arasındaki köprü, Moğolca olmalıdır. Bu yüzden, *naŋsıa- şekli Moğolcaya ait olmalıdır.

Burada dikkat çeken bir başka husus ise, Türkçe /s/ fonemine Mançucada /ş/ foneminin karşılık gelmesidir. Benzing (1955:42), bazen Mançucada Tunguzca /s/ fonemine karşılık /ş/ geldiğini ancak bunun belirli bir kurala bağlı olmadığını belirtmektedir. Doerfer (1985:180) ise, Tunguzca *ösiü kelimesinin Mançuca karşılığının *uše* olduğunu yazdıktan sonra, "ša, še ist stets aus *sia, *siä *entstanden*" demektedir.

⁶ Ma. *ni-* ve *ná-* ile başlayan şekiller, Mo. *niá-ya (< T *ná-*) işaret etmektedir ki bu da kurallı olarak Eski Türkçe *ya-*ya gelişmiştir.

[si] > [şi] değişimi, Orta Moğolcada da kurallı olarak görülen bir değişimdir.⁷ Eğer bu değişim, Mançucada değil de Moğolcada gerçekleşiyse *naŋsıa-şekli *naŋsıa- olarak gösterilmelidir.

Son olarak şunu belirtmek gerekmektedir: Doerfer (1985:196), */ia/ diftongunun Türkçede -ø, Moğolcada /a/ ve Mançucada /a/ ya da /ia/ şeklinde geliştiğini tespit etmiştir. Ancak burada Türkçe için */ia/ > /a/ şeklinde bir değişimin gerçekleştiğini görüyoruz. Bu durumda */ia/ diftongu, Türkçede kelime sonunda ya düşer ya da /a/ şeklinde devam eder demek daha doğru olacaktır. Bunun olası sebebi, Doerfer'in örnek olarak verdiği kelimelerdeki vurgunun birinci hecede (*bo'ria > ET boz), makalemizin konusu olan kelimedeki ise son hecede olmasıdır: *naŋsıa'- > yaŋsa'-⁸.

5. Türkçe *yaŋsa- Fiilinin Kökü *yaŋ- Fiili

T *yaŋsa- fiiliyle bağlantılı olabilecek sadece üç örnek bulunabilmektedir. Bunlardan ikisi El-İdrak Haşiyesi'nde geçmektedir: İH *yanqar*- "iltifat etmek" ve İH *yanulan*- "nazlanmak" (İzbudak 1989:51). Ben *yanqar*- fiilinin *yanıkar- şeklinden, *yanulan*- fiilinin ise *yaŋgulan-⁹ şeklinden geldiğini düşünüyorum.¹⁰ *Yanıkar- fiili, yaŋ-Xk-Ar-¹¹ şeklinde; *yaŋgulan- fiili de yaŋ-gU+lAn- şeklinde analiz edilmelidir. Anlam bakımından, İH *yanqar*- "iltifat etmek" yukarıda verdiğimiz "dalkavukluk etmek, yaltaklık etmek; kompliman yapmak" anlamlarına yakındır. İH *yanulan*- "nazlanmak" ise yukarıdaki "kendini beğendirmeye çalışmak, cilvelenmek, nazlanmak" anlamlarıyla bire bir örtüşmektedir.

Karşımıza çıkan *yaŋ- fiil kökü, *yaŋsa- fiilinin de kökü olmalıdır. Bu durumda fiilden fiil yapan ek -sA- nasıl açıklanmalıdır? Bu ek, ancak DLT'de 11 örnekte geçen ve bir 'dezideratif' eki olarak tanımlanabilecek -IsA- veya -sA- ekiyle açıklanabilir. (Erdal 1991:527)

⁷ Örnek olarak ET *kezig* > M *kesik > OM *keşik* verilebilir. (Clauson 1972:759)

⁸ Vurgu konusu ile ilgili olarak, bkz. Nauta (1972:1-13).

⁹ İlk başta *yanıqlan- olarak düşünmüştük, ancak İH'de ET -Xg'ın karşılığının -U değil -I olduğunu tespit ettik: İH *katı* < ET *katıg*, İH *kapı* < ET *kapıg*, İH *sarı* (kuş) < ET *sarıg*, İH *çeri* < ET *çerig*. Bulabildiğimiz tek aksi örnek, İH *ayü* (kulağı) < ET *ayıg* örneğidir. ET *gU ise İH'de *U olarak korunmuştur: İH *eyü* < ET *edgü*.

¹⁰ İH'de /ŋ/ > /n/ ses değişimi kuralıdır: ET *aŋaru* > İH *anarı*; ET *täniz* > İH *teniz*; ET *sünük* > İH *sünük*; ET *uŋa-* > İH *ona-*; ET *taŋsuk* > İH *dansuk*; ET *aŋıt* > İH *ant*; EAT *gänjäs* > İH *genez*. /ŋ/ fonemi sadece bir örnekte korunmuştur: ET *ünür* > İH *öngür*.

¹¹ Erdal (1991:649) -(X)k- eki almış fiillerin ettirgenlik şeklinin -(I)t- yanında -Ar- ekiyle de yapıldığını belirtmekte ve eklemektedir: "These are simple transitive constructions with the causee as object".

T *yaŋ- (< *ñaŋ-) fiil kökünün varlığı, Mançuca *n'angnangge* kelimesini açıklamamıza da yardımcı olacaktır.

Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde geçen *yaŋaz ~ yaŋuz* (< *yaŋus¹²) “inatçı, aksi, huysuz, kavgacı” (TS VI 4270-1) kelimesi de yukarıda verdiğimiz Yenisey Yazıtları’ndan birinde geçen *yaŋus* kelimesinin devamı niteliğinde olabilir. Tarama Sözlüğü’nde özellikle Enderunlu Vasıf’tan verilen örnek ilginçtir: “*Ben bir yaŋaz tazeyim / Şuh-ı bed-avazeyim*”.

Bu kelime, *yanaz ~ yaŋaz ~ yankaz* olarak Anadolu ağızlarında da varlığını sürdürmektedir.

EAT *yaŋaz ~ yaŋuz* kelimesinin *yaŋ- ve *yaŋsa- fiilleri arasında bir köprü oluşturduğunu bildiğimize göre, artık bir –sA- ekine ihtiyaç duymuyoruz. *Yaŋ- fiilinden *–Us¹³ ekiyle ET *yaŋus* isminin türetildiğini ve *yaŋus* isminden de +A- (< +iA-) ekiyle makalemizin konusu olan *yaŋsa- fiilinin türetildiğini düşünüyoruz.

6. Türkçe *(U)s (~ –As) Eki Üzerine

Sonuca geçmeden önce, –Us eki için bulabildiğimiz birkaç örneği vermek istiyoruz: Eski Türkçede geçen, iki heceli olan ve /s/ ile biten kelimeler DLT *ölās* (*köz*) “gently-glancing (eye), drunken (eye)”, DLT *kırpās* “with thin hair”, DLT *tulas* “sad or mournful (face)”, DLT *bıçgās* “contract, covenant”, DLT *āŋās* “turns right and left like a foreigner” ve DLT *keŋās* “shallow (water); easy” (Dankoff 1985:24, 47, 72, 102, 138, 199) kelimeleridir.

1) *tulas* “kederli ve gamlı (yüz)” kelimesinin kökünü bulamadık. Dankoff (1985:199), “(cf. *tul*)” yazdığına göre burada bir *tul* “dul” + *as* türevi görüyor. Bu durumda *tūla- *“(dul kalmak)” (< tūl+a-) fiilinden türemiş olduğu da düşünülebilir: *tūla-s *“(dul kalmış gibi üzgün, yaşlı (yüz))”.

2) *ölās* “mahmur, süzgün (göz)” kelimesinin Clauson (1972:154b, ölşe:-maddebaşı) gibi ama farklı bir şekilde DLT *ölšā-* “başı dönmek, gözü kararmak ve aklıktan bayılmak” fiiliyle bağlantılı olduğunu düşünüyoruz. Bizce *ölšā-* fiili, *ölüş+ä- şeklinden gelmektedir. *Ölüş, açık bir şekilde bir –Xş türevidir. Bu durumda kökü, *öl(V)- olmalıdır. Kökü *ölä- olarak belirlerseniz *ölās* kelimesi de bu

¹² Türkçede iki veya daha çok heceli kelimelerin sonundaki /s/ tonlulaşma eğilimindedir. Erdal’ın (1991:338) belirttiği üzere, ET *yalıŋus* (< *yalıŋ us*) kelimesi Eski Uygurca ve DLT’de s’li şekliyle korunurken KB’den itibaren kelimenin z’li şekilleri kullanılmaya başlamıştır.

¹³ *–Us ekini ET –(X)z ekiyle ilişkilendirmek, eklerin arfonemleri dolayısıyla mümkün gözükmemektedir.

fiilden -(U)s ekiyle türetilmiş olabilir: *ōlā-(U)s > *ōlās*. *ōlās* kelimesinin uzun /*ō*/ ve *ōlā*- fiilinin ise kısa /*ö*/ ile olması etimolojimizi biraz zayıflatsa da imkânsız kılmamaktadır çünkü uzun-kısa ünlü karışıklıkları DLT’de sıkça görülmektedir. Dankoff (1985:47), bu kelimeyi *ōl* madde başı altında vermektedir. Bu durumda bir *ōl* “nemli” + *ās* türevi düşünmüş olmalıdır. Aynı şekilde Clauson (1972:151b) da *ōlās* kelimesinin *ōl* sıfatından türediğini ancak ‘-e:s’ ekinin başka bir kelimeye geçmediğini belirtmektedir.

3) Clauson’un (1972:646a) *kırba:s* okuduğu ve *kırbaş* (*kır+baş* “grey head”) olarak düzelttiği kelimeyi Dankoff (1985:138) *kırpās* okumuştur. Bizce de bu okuma daha doğrudur. *Qırpās* “saçı az olan (kimse)”, *kırp-* fiilinden türemiş bir isimdir. *Kırp-* fiili; çağdaş Türk dillerinden Türkçede *kırp-*, Azerbaycan Türkçesinde *gırp-*, Türkmencede *gırp-* ve tarihi sözlüklerden Kitabü'l-İdrāk’ta *kırp-*, Senglah’ta *kırp-* (Özyetkin 2001:530) ve Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’de¹⁴ *kırp-* olarak geçmektedir. Bu kelime ekin -As şeklinde olduğunun ve bunun ET *yaḡus* kelimesinin EAT’de *yaḡaz* olmasıyla gösterdiği koşutluğun altını çizmek istiyoruz. Eğer -Us eki Karahanlı Türkçesinde -As şeklini aldıysa¹⁵ *ōlās* de **öl-* fiilinden geliyor olabilir.

4) DLT *bıçgās* “sözleşme, ahit” kelimesi açık bir şekilde aynı anlama gelen *bıçg* kelimesinden gelmektedir. Clauson (1972:294b) bu kelimeyi doğrudan *bıç-* fiilinden getirmek istemiş, ancak “-ğA:s” diye bir ek olmadığını belirtmiştir. Biz, *bıçgās* kelimesini şöyle analiz ediyoruz: DLT *bıçgā-s* < **bıçgā-* *“(antlaşma yapmak)” < **bıç(t)g+a-* < DLT *bıçg*.

5) DLT *āḡās*¹⁶ “sanki yabancıymış gibi sağına soluna bakınan kişi” kelimesini Dankoff *āḡ-* “be bewildered” madde başı altında vermiştir. Bizce de *āḡās* kelimesi *āḡ-* fiilinden -As eki ile türetilmiş bir sıfattır.

6) DLT *keḡās* “sığ (su); kolay (iş)” -(A)s ~ -(U)s ekiyle türetilmiş bir diğer kelimedir. Bizce bu kelime *keḡ+ā-* fiilinden -(U)s ekiyle türetilmiştir.

Bu noktada şuna dikkat çekmek istiyoruz: Eğer *ōlās*, *tulas*, *bıçgās* ve *keḡās* kelimeleri sırasıyla *ōl*, *tul*, *bıçg* ve *keḡ* isimlerinden türetildiyse, burada bir +A^s ekinden bahsetmek mümkün gözükmektedir. Bu ek, +A- ekiyle -(U)s ekinin kalıplaşması sonucu meydana gelmiş olabilir. Eski Türkçeden beri böyle kalıp-

¹⁴ Clauson (1972:651) TZ 30a 1’de geçen *kırk-* fiiliyle ilgili olarak “with a marginal note ‘also with -p-’” diye yazmaktadır. Ancak Besim Atalay (1945:57) dipnotta “Bu kelimenin üzerinde ve sahife kenarındaki bir çıkartmadan kırttı dahi denileceği anlaşılmaktadır” diye yazmaktadır.

¹⁵ Arkfonem değişimleri Eski Türkçeden beri gerçekleşmektedir. Örnek olarak, erken dönem - (X)t- ettirgenlik eki geç dönemde -(I)t- şeklini almıştır.

¹⁶ Clauson (1972:190b) bu kelimeyi *iḡes* olarak okumaktadır.

laşmış ekler mevcuttur ve sayıları oldukça fazladır: $-(X)mIXg$, $-(X)gIXg$, $-gUçI$, $-(X)gçI$, $+(X)msIn-$, $+sIg$ vb.

Yukarıda örnek olarak verilen bütün kelimelerin Karahanlı Türkçesine ait olduğuna dikkat çekmek istiyoruz.

Bu kelimelerden *tulas*, TA'da *tulaz* "aşağı, bayağı" (KTS 283; Clauson 1972:502a) olarak geçer. Bu noktada esas şeklin *tulaz* ve DLT'de geçen *tulas* şeklinin ikincil olduğu düşünülebilir. Ancak DLT'de sadece geniş zaman ekinin olumsuz şekli olan $-mAs$, ET $-mAz$ ekinden gelmektedir. Bunun haricinde iki veya daha çok heceli kelimelerin sonundaki /z/ genel olarak korunmuştur: DLT *uđuz* "uyuz", *yulduz* "yıldız", *miñüz* "boynuz", *ediz* "yüksek", *atız* "suyun iki yanı arasındaki dar toprak parçası" vb. Bu yüzden bu kelimelerin sonundaki /s/ birincildir. TA *tulaz* ise ikincildir ve DLT *tulas* şeklinden gelmektedir.

DLT *keñäs* ise, EAT *gäñäz* (~ *gäñiz*) "kolay" (YTS 91b) kelimesinin öncülüdür. [s] > [z] ses değişimi, bu kelime için de geçerlidir¹⁷.

Bıçgäs ve keñäs hariç diğer dört kelime, insanı ve uzuvlarını niteleyen sıfatlardır. **Yañ-* fiilinden $-(U)s$ ekiyle türetilmiş *yanus* "edalı, işveli, nazlı, yılışık" kelimesi de insanı niteleyen bir sıfattır.

7. Sonuç

Sonuç olarak bu kelimenin gelişimi ve alıntılanma geçmişi aşağıdaki gibi gösterilebilir:

PT * <i>ñañ-</i>	↔	* <i>ñañ-us</i>	↔	* <i>ñañus+ia-</i>	→ Mo. * <i>ñañgısa-</i>	> Mançu <i>nanggişa-</i>
↓		↓		↓		
↓		Yen. <i>yañus</i>		ET * <i>yañsa-</i>	> * <i>yañsa-k</i>	→ Mo. * <i>yañsak</i> > KM <i>yangsagh</i>
↓		↓		↓		

IH *yanqar-*, *yanulan-* Osm. *yañuz* ~ *yañaz* KB *yañsa-guçı*

Makalemizin konusu olan *yañsağuçı* kelimesine, *yañsa-* fiilinin "dalkavukluk etmek, yaltaklanmak" anlamı esas alınrsa "dalkavuk"; "nazlanmak, cilvelenmek" anlamı esas alınrsa "naz yapan, cilveli, şuh" anlamları verilebilir. İkinci anlamaya dayanan "naz yapan, cilveli, şuh", KM *yangsagh* "coquettish" yani "iş-

¹⁷ Erdal (1991:420) bu kelimenin *keñä-* fiilinden $-(X)z$ ekiyle türetildiğine kesin gözüyle bakmaktadır. Ancak yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü bu sözcüğün $-(X)z$ türevlerine dâhil olmadığı kanaatindeyiz.

veli, cilveli, oynak, şuh" ile bire bir örtüşmektedir. Ancak 5799. beyite "dalkavuk" anlamı daha iyi uymaktadır.

Bu noktada, önemli husus da bir hapax legomenonun bile Türkçenin tarihsel sesbilgisini belirlemede ne kadar yardımcı olabileceği gerçeğidir.

8. KB 5799. Beyitin Yeniden Anlamlandırılması

Kutadgu Bilig'in 5799. beyitinin Fergana ve Mısır nüshalarına göre çevirisi aşağıdaki gibi olmalıdır: *İpekten giysiler giydin, ipek seni ustaca örttü; dalkavuk[lar] seni görünce gözlerini yere çevirdi (yumdu?)*.

Bu beyiti daha iyi anlamak için 5800. beyitin tercümesine bakmamız gerekmektedir: *"Şimdi sen hükümdara iyi nâm kazandı; düşmanlar bunu görüp, sin sinler ve yabancılar boyun eğsinler"*. (Arat 1974:415)

Bu beyitin birinci dizesinde kullanılan *üdgü at kedür-* deyimini, kelimesi kelimesine 'iyi nam giydirmek' demektir ve 5799. beyitteki 'ipekten giysiler giymek'le bağlantılıdır. İkinci dizedeki *sız-* ve *boyun üg-* fiilleri, 5799. beyitteki *köz kam-* ifadesi ile paraleldir. Bu durumda *yaşsağuçı* kelimesi, 5800. beyitteki *düşman* ve *yabancı* kelimelerine paralel olmalıdır. Bir 'vezir' olan Ögdülmiş'in de düşmanı, dalkavuklardır.

Bu beyitin açıklaması şöyle olmalıdır: Dalkavuklar seni (= senin güzelliğini) görünce (sana iltifat etmeyi / yaltaklanmayı bırakıp) gözlerini yere çevirdi. Düşmanlar ve yabancılar da hükümdarı görünce (karşı gelmekten vazgeçip) böyle boyunlarını eğsinler. ©

Kısaltmalar

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

ET: Eski Türkçe

İH: El-İdrak Haşiyesi

KB: Kutadgu Bilig

KM: Klasik Moğolca

Ma: Mançu Dili

Mo: Moğolca

OM: Orta Moğolca

PT: Proto-Türkçe

TA: Kitab-ı Mecmū-ı Tercümañ-ı Türkī ve Acemī ve Mugalī

TZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye

Yen: Yenisey Yazıtları

KAYNAKLAR

ARAT, Reşid Rahmeti (2006), *Yusuf Has Hacib: Kutadgu Bilig*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

ARAT, Reşid Rahmeti (1974), *Yusuf Has Hacib: Kutadgu Bilig - Çeviri*, 2. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ATALAY, Besim (1945), *Et-Tuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul, TDK Yayınları.

BENZING, Johannes (1955), *Die tungusischen Sprachen: Versuch einer vergleichenden Grammatik*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag.

CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, Clarendon.

DANKOFF, Robert (1983), *Wisdom of Royal Glory: A Turco-Islamic Mirror for Princes*, Chicago, The University of Chicago.

DANKOFF, Robert, KELLY, James (1982-1985), *Mahmūd al-Kāşgarī: Compendium of the Turkic Dialects (Diwān Lugat at-Turk)*, Parts I-III, Cambridge, [Harvard University](#) Printing Office.

DOERFER, Gerhard (1985), *Mongolo-Tungusica*, Wiesbaden, Harrassowitz.

DTS = *Drevnetyurkskiy Slovar'* (1969), Leningrad, Nauk.

- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II, Wiesbaden, Harrassowitz.
- İZBUDAK, Velet (1989), *El-İdrak Haşiyesi*, 2. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LESSING, Ferdinand D (1995), *Mongolian-English Dictionary*, Bloomington, The Mongolia Society.
- NAUTA, Ane (1972), "Rhotazismus, Zetazismus und Betonung im Türkischen", *CAJ*, XVI, s. 1-13.
- NORMAN, Jerry (1967), *A Concise Manchu-English Lexicon*, Seattle/London, University of Washington Press.
- ÖZYETKİN, A. Melek (2001), *Ebu Hayyan, Kitabı'l-İdrak li Lisani'l-Etrak, Fîil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara, KÖKSAV, Tengrim Türk-lük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3.
- ORKUN, H. N. (1994), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Tarama Sözlüğü* (1972), Cilt VI (U-Z), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEZCAN, Semih (1981), "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *Belleten*, XLV, Sayı 178, Ankara, s. 23-78.
- KTS = TOPARLI, Recep, VURAL, Hanifi, KARAATLI, Recep (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara, TDK Yayınları.
- TSINTSIUS, Vera İ. (1975-77), *Sravnitelny Slovar' Tunguso-Man'jurskih Yazıkov*, c. I-II, Leningrad, Nauka.
- VASIL'EV, D. D. (1983), *Korpus Tyurksih Runičeskih Pamyatnikov Basseyna Yeniseya*, Leningrad.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZAHAROV, Ivanom (1875), *Polnyi manchzhursko-russkii slovar'*. St. Petersburg.